

ща, особливо пам'яток сільськогосподарської округи Херсонеса на Гераклеїському півострові, лише частково можна використати для широких наукових узагальнень, необхідних для вивчення історичного розвитку Херсонеса-Херсона. Лише рухаючись уперед, дотримуючись усіх правил, вироблених теорією та практикою наукових досліджень, можна піднести науку на якісно новий рівень — відповідно до високих сучасних вимог.

Очевидно, слід згадати давно забуту ініціативу К.Е. Гриневича — першого директора Херсонеського музею та професійного вченого, який, створюючи на початку ХХ ст. експозицію музею, розпочав публікацію матеріалів дореволюційних розкопок. У цьому він вбачав одне з основних завдань, що стояли тоді й залишаються актуальними й дотепер для дослідників Херсонеса та дирекції Національного заповідника «Херсонес Таврійський». На наш погляд, до багатогранної комплексної роботи мають долучитися співробітники академічних інститутів і вищих навчальних закладів України та Росії, усі, кому не байдужа доля Херсонеса та його пам'яток, а дирекції заповідника слід створити всі необхідні для цього умови. Лише тоді Херсонес Таврійський зможе стати в один ряд із найвідомішими пам'ятками античної та середньовічної культури, до яких він, безумовно, належить.

Відзначаючи 180-річчя початку розкопок на території Херсонеса Таврійського, хотілося б згадати всіх, хто зробив значний внесок у справу археологічних досліджень та вивчення цієї всесвітньо відомої пам'ятки, яку іноді називають «слов'янськими Помпеями». Редколегія журналу «Археологія» та співробітники Інституту археології НАН України підготували блок матеріалів, які є даниною колишнім та сучасним дослідникам Херсонеса.

Херсонес Таврический в середине I в. до н. э. — VI в. н. э. Очерки истории и культуры. — Харьков: Майдан, 2004. — 732 с.

Херсонес Таврический в третьей четверти середине VI — середине I вв. до н. э. Очерки истории и культуры. — К.: Академперіодика, 2005. — 628 с.

Сорочан С.Б. Византийский Херсон. Очерки истории и культуры. — Харьков: Майдан, 2005. — 1648 с.

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

Т.М. Шевченко, І.Г. Тарасенко

ПАМ'ЯТІ К.К. КОСЦЮШКА-ВАЛЮЖИНИЧА — ВИДАТНОГО ДОСЛІДНИКА ХЕРСОНЕСА

Цьогоріч виповнюється 160 років із дня народження і 100 років із дня смерті К.К. Косцюшка-Валюжинича (1847—1907), видатного археолога, з іменем якого пов'язані початок систематичних розкопок у Херсонесі та відкриття на його території великої кількості відомих на сьогодні пам'яток.

Близьке знайомство вченого з пам'яткою, на дослідження якої він витрачав усі свої сили, натхнення і час, відбулося 1888 р. Тоді Імператорська археологічна комісія організувала розкопки на території Херсонеського городища під керівництвом відомого російського візантиніста

М.П. Кондакова, який очолював слов'яно-руський відділ Ермітажу. Він не міг бути на розкопках постійно, тому помічником йому призначили банківського службовця, моголівського дворянина К.К. Косцюшка-Валюжинича, який здобув освіту в Гірничому корпусі, але не закінчив навчання, потім служив то конторником, то рахувальником на залізниці, а в останні роки перед тим як перейти на службу до Імператорської археологічної комісії обіймав посаду помічника директора Севастопольського міського банку (Гриневич 1927, с. 23). Крім того, він серйозно захопився історією. Так, 1881р. К.К. Косцюшко-Валюжинич брав активну участь в організації гуртка любителів історії та архео-

© Т.М. ШЕВЧЕНКО, І.Г. ТАРАСЕНКО, 2007

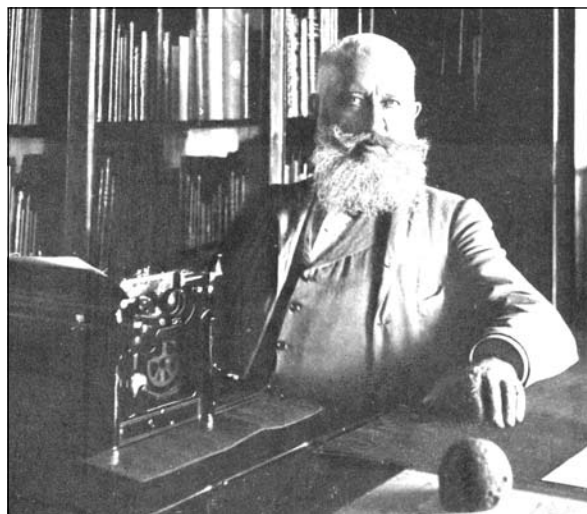
логії у Севастополі, був членом Одеського товариства історії та старожитностей, вивчав кримську історію і зібрав велику бібліотеку з цієї тематики (Романчук 2000, с. 26).

До роботи на городищі К.К. Косцюшко-Валюжинич узявся з великим натхненням. Дослідники його доробку в один голос відзначають безмежний ентузіазм, а часом навіть фанатизм, порівнюючи його з Г. Шліманом (Гриневич 1927, с. 23; Антонова 1999/2000, с. 37—38; Романчук 2000, с. 26—28).

Першого ж року дослідник відчув сильне протистояння православної церковної влади, адже він був католиком. Незважаючи на те, що Херсонеські розкопки за наказом царя були передані у відання Імператорської Археологічної комісії, досліднику доводилося конфліктувати з монастирем, який донедавна був повним господарем на цих землях. Монахи часто писали доноси в Петербург, звинувачуючи К.К. Косцюшко-Валюжинича в тому, що він як католик ворожий православному монастирю і здійснює святотатство, викидаючи з могил кістки, тому його слід відлучити від святого причастя. Крім того, через бу-дівельні роботи військового відомства (на території городища було споруджено кілька військових об'єктів) учений змушений був проводити роботи поспіхом, через що йому неодноразово дорікали. В листі до Імператорської Археологічної комісії К.К. Косцюшко-Валюжинич пояснював, що безсистемність дослідження зумовлена необхідністю вивчення ділянки, на яких зводилися споруди монастиря або воєнного відомства. Чи не вважати це першими новобудовними рятувальними розкопками?

Дійсно, вчений працював у тих місцях, які з багатьох причин тривалий час були недоступними для досліджень. Зокрема, було використано унікальну можливість провести 1890 р. розкопки на соборній площі, де тоді зводився новий собор Св. Володимира. Незважаючи на постійні звинувачення кліру, К.К. Косцюшко-Валюжинич зробив неоціненний внесок у вивчення історії церкви, зокрема й православної. Він відкрив понад 20 християнських храмів і каплиць, серед яких 1889 р. «базиліку в базиліці» з вишуканою мозаїчною підлогою VI—VII ст., 1897 р. — «храм з ковчегом» з покладеними під престолом частинками мощів, зібрав колекції церковних старожитностей середньовіччя тощо.

Проте найбільшим дарунком дослідника для Херсонеса, що, як і решта досягнень, був оцінений значно пізніше, стало створення 1892 р. першого музею у Херсонесі — «Складу місцевих старожитностей». Будівлю під «склад» було відведено у 1893 р., але ще довго дослідник обурювався через постійний вивіз цінних речей, знайдених під час розкопок, що по-

К.К. Косцюшко-Валюжинич

трапляли переважно до Ермітажу. Його справжньою мрією було відкриття Херсонеського музею і концентрація всіх знахідок саме на території городища.

На жаль, у Петербурзі на це дивились інакше. Ось фрагмент з листа одного з представників Імператорської Археологічної комісії відомого сходознавця В. Тизенгаузена: «Майте постійно на увазі, що нинішня колекція у вашому складі має значення тимчасове. Археологічна комісія не влаштовує музеїв згідно зі статутом... велика кількість ваших відвідувачів — люди, які ні аза не розуміють в археології, і наскільки б не була великою кількістю ваших відвідувачів (очевидно, у більшості своїй богомольців), користі від цього для археології жодної не буде, навіть якщо ви зміните вивіску» (Гриневич 1927, с. 23). У своїх нотатках К.К. Косцюшко-Валюжинич оцінив це як «погляд кабінетного ученого, який жодного разу не був у Херсонесі» (Антонова 1999/2000, с. 39). А його наступні слова, як і мрія створити самодостатню колекцію, здійснилися: «У Херсонесі розкопки триватимуть ще ціле століття, невже ж усі знайдені старожитності будуть постійно перевозитися до Петербурга і Москви? Я впевнений, що питання про місцевий музей — це лише питання часу...» (Гриневич 1927, с. 23).

Утім, незважаючи на відсутність розуміння і прихильності до його прагнень, К.К. Косцюшко-Валюжинич продовжував сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки. Беззаперечною заслугою дослідника є щорічні звіти, в яких не просто наведено перелік нових знахідок посуду, монет чи ювелірних виробів, а здійснено спробу інтерпретувати їх, як і, безумовно, зацікавити ними читачів. Його розкопкам належать чудового стану збереженості вироби з металу, каменю, глини, кістки і навіть шовку. На жаль,

«Склад місцевих старожитностей» Імператорської археологічної комісії. Фото з архіву НЗХТ

за винятком найяскравіших артефактів, конкретних місць виявлення знахідок не зазначали, вказували лише район розкопок. Можливо, це пояснюється браком часу, адже самотужки виконати всю роботу з документації знахідок було неможливо. К.К. Косцюшко-Валюжинич міг покластись лише на самого себе. Виготовлення креслень, написання значних за обсягом звітів з малюнками для Імператорської Археологічної комісії — усе це він робив практично сам (іноді йому допомагала донька), коли не займався дослідженнями, веденням розкопок, боротьбою з монастирською владою і військовими будівельниками.

Долаючи складні умови роботи, вчений відкрив численні пам'ятки, якими досі захоплюються. Матеріал, здобутий К.К. Косцюшком-Валюжиничем за майже 20 років, утворює цілий пласт пам'яток і складає практично основу всіх колекцій. Уже на початку розкопок дослідник вразив увесь науковий світ величчю Херсонеса. Ось що він писав про це: «Перші два роки я дбав лише про те, щоб зібрати якомога більше цікавих знахідок, оскільки був певен, що Археологічна комісія визнає незручними щорічні значні грошові витрати, якщо розкопки не матимуть хороших результатів, і продовжую думати, що подальше дослідження Херсонеського городища було б призупинено, якби не було відкрито у 1889 р. великого храму із залишками надзвичайної мозаїчної підлоги...» (Романчук 2000, с. 26—28).

Вочевидь, саме це спонукало до збільшення масштабів розкопок. Роботи велися практично в усіх районах городища. Загалом було відкрито значну частину некрополя, понад 2000 поховальних споруд, численні житлові садиби, зокрема й розкопані 1904 р. у LXXII кварталі, донедавна трактовані як монетний двір, 1888 р. — гончарну майстерню, 1898 р. — основну громадську цистерну міста, яку розглядали як час-

тину римських терм. Було відкрито і досліджено оборонні мури, зібрано значну лапідарну колекцію, в якій не можна не згадати присягу громадян Херсонеса, почесні декрети на мармурових плитах тощо. Знахідки наступних десятиліть стали просто доповненням херсонеської колекції, зібраної К.К. Косцюшком-Валюжиничем.

Таке сприйняття цінності «речей у собі» відповідало не так критикованому «аматорському» підходу самого К.К. Косцюшка-Валюжинича, як колекціонерському духу того періоду розвитку археологічної науки. Карл Казимирович був надзвичайно уважним дослідником. Багато речей із його розкопок — підйомний матеріал, випадкові знахідки — знайшли своє місце в херсонеській колекції і створили цілісний образ пам'ятки.

Критика досліджень К.К. Косцюшка-Валюжинича, якою б справедливою вона не була, не повинна тривати до сьогодні. Вона видається надто прискіпливою як для характеристики досліджень наприкінці XIX ст., та ще й проведених настільки самовідданою і надвимогливою до себе людиною. Звичайно ж, не достатньо відповідними можна вважати окремі моменти і в методиці розкопок, і в датуванні, і в трактуванні знахідок. Проте не слід забувати, наскільки відрізнялися тогочасні археологічні знання від сучасних, тогочасні умови здійснення досліджень і швидкість поширення інформації про нові методи розкопок чи досягнення антикознавців та мідієвістів.

Не можна порівнювати й саму особистість дослідника того часу, адже зроблене вченим оцінюється не з позиції сьогодення, а в порівнянні з тим, що було зроблено до нього. Те, чим сьогодні займаються відділи кількох фахових установ, брала на себе, більш того, сумлінно виконувала впродовж десятиліть лише одна людина. На місце К.К. Косцюшка-Валюжинича претенденти були, але обов'язки, які він поклав на себе, охопити було

складно. Без сумніву, на цей час його дослідження потребують уточнень і доповнень, зважаючи на наукові здобутки за понад 100 років з часу його діяльності, але ніяк не критики. Дійсно, багато пам'яток, відкритих за роки досліджень К.К. Косцюшка-Валюжинича, депаспортизовані або зафіксовані неточно і «втрачені» для науки, та чи не втрачаються для майбутніх науковців знахідки, здобуті сучасними розкопками. Можливо, цінність

цих «втрачених» шедеврів була в тому, що вони склали той образ давнього Херсонеса, що привабив стільки видатних фахівців, які були б щасливі здобути звання наступників «любителя старожитностей» К.К. Косцюшка-Валюжинича. Тому слова з листів О.О. Бобринського можуть належати нині усім прихильникам Херсонеса: «...відкриттю цього джерела наукового світла ми повністю завдячуємо Вам».

Гриневиц К.С. Сто лет херсонесских раскопок (1827—1927). — Севастополь, 1927. — 55 с.

Романчук А.И. Очерки истории и археологии византийского Херсонеса. — Екатеринбург, 2000. — 390 с.

Антонова И.А. К.К. Косцюшко-Валюжинич – основатель Херсонесского музея // NOMOS. — 1999/2000. — 28/29. — С. 29—40.

Одержано 14.12.2006

І.Г. Тарасенко

ДО 80-РІЧЧЯ ВІДКРИТТЯ ДРУГОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ АРХЕОЛОГІВ СРСР

У вересні цього року археологи відзначають ще один ювілей — 80 років із дня відкриття Другої археологічної конференції — важливої події в історії української археології. Конференція тривала з 10 до 13 вересня 1927 р. у Севастополі, й була присвячена не менш визначній події — сторіччю від початку перших систематичних розкопок М. Крузе 1827 р. у Херсонесі. Саме в 1820-х роках Крим почав приваблювати до себе інтерес громадськості як виключно культурний центр, а не лише воєнний та політичний, як раніше. Почалося різнопланове вивчення Криму.

Час для проведення конференції було обрано вдало, оскільки тоді свій ювілей святкував і Керченський музей. У 1827 р. було зроблено перші випадкові знахідки на сімферопольському городищі, яке дослідники тоді пов'язували з Неаполем Скіфським.

Конференція зібрала багато відомих дослідників, а також представників тогочасного керівництва. Було представлено 20 міст колишнього СРСР від 57 різних установ та організацій. Найбільше представників було із Севастополя, Сімферополя, Москви та Ленінграда, з Києва було лише двоє — М.І. Вязьмітіна та М.Є. Макаренко. Конференція дала змогу обговорити досягнення, згадати перші кроки попередників та

розробити напрями дослідження півострова на майбутнє.

Пленарні засідання розпочалися 11 вересня. Щоб охопити якомога ширший матеріал, засідання розділили на дві окремі секції — херсонеську та загальної археології.

Конференція проходила у приміщеннях Херсонеського музею, керівником якого був у той час **К.Е. Гриневиц** — натхненник та один з організаторів цього заходу. Доповідь К.Е. Гриневица була присвячена подальшій науково-

В'їзд на територію Херсонеського музею у дні роботи конференції. 1927 р. Фото з архіву НЗХТ

© І.Г. ТАРАСЕНКО, 2007